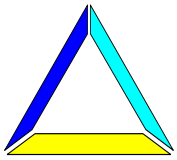
Інститут Економічних Досліджень та Політичних Консультацій в Україні
Німецька Консультативна Група при Уряді України

Рейтарська 8/5-А, 01034 Київ, Тел. (+38044) 278-6342, 278-6360, Факс 278-6336
E-mail: institute@ier.kiev.ua, http://www.ier.kiev.ua

U13

Несільськогосподарська зайнятість в сільській місцевості України

1 Вступ

Загальновизнаним є той факт, що розвиток зайнятості в несільськогосподарському секторі на селі (надалі – просто несільськогосподарська зайнятість) є стрижнем політики розвитку сільських територій та критичним фактором в забезпеченні зайнятості та доходів на селі в довготривалій перспективі.

Політика розвитку сільських територій є комплексним завданням, але, зрештою, зводиться до вирішення двох проблем: а) постачання суспільних послуг, а саме фізичної та соціальної інфраструктури, в сільській місцевості, та б) підтримка економічного розвитку села (Kuhn and Demyanenko, 2004). В рамках останнього завдання, несільськогосподарська зайнятість, на додаток до сільського господарства, є важливим джерелом зайнятості на селі та можливістю підвищити доходи сільського населення, а відтак і стандарти життя в селах України.

Несільськогосподарська зайнятість в цій роботі визначена доволі широко і охоплює всі види економічної діяльності, які пов'язані з роботою по найму чи самозайнятою діяльністю в сільській місцевості, окрім сільського господарства, мисливства та рибного господарства (LANJOUW AND LANJOUW, 1997). Такі види діяльності можуть походити від сільського господарства та використання природних ресурсів через зв'язки по виробничому ланцюжку. Інші види діяльності (наприклад, послуги, комерція тощо) є подібними до тих, що є в міській місцевості.

Чому питання несільськогосподарської зайнятості варте окремої уваги? Взагалі, відповідно до Berdegue et al. (2000), несільськогосподарська зайнятість може частково вирішити три найголовніші проблеми сільських територій. По-перше, несільськогосподарська зайнятість може слугувати складовою стратегії отримання стабільного заробітку для сільського населення. Тобто володіння певними активами (людськими чи капітальними), що стосуються несільськогосподарської зайнятості, покращує здатність сільських домогосподарств до здобуття засобів прожиття. Це важливо для сільської місцевості, а особливо важливо для сільського господарства, оскільки одне з найбільш складних перетворень, перед яким стоїть сільське господарство України сьогодні, полягає в необхідності зменшення прихованого безробіття та переходу до кращого управління та більш ефективних співвідношень капітал/праця. Несільськогосподарська зайнятість вкрай потрібна для надання альтернатив сільськогосподарській зайнятості в сільській місцевості та 'вилучення' надлишку робочої сили з сектора сільського господарства. По-друге, сучасне та ефективне сільське господарство інтенсивно використовує фактори виробництва, послуги та комерційні зв'язки. Щоб сільське господарство змогло трансформуватися та бути конкурентноздатним, потрібно покращити взаємодію з системами постачання факторів виробництва, переробкою сільськогосподарської продукції та системами дистрибуції свіжої та переробленої продукції. Задля відповідності вимогам щодо стандартів якості та безпеки, що існують на світових ринках, сучасне сільське

господарство вимагає тісної взаємодії із агропромисловим комплексом. Воно також потребує доступу до управлінських, адміністративних та дорадчих послуг. Все вище перераховане містить несільськогосподарську зайнятість, як у вторинному (переробка, агропромисловість, тощо) так і в третинному (технічні, комерційні та транспортні послуги) секторах. По-третє, несільськогосподарська зайнятість може допомогти в "урбанізації" сільських територій. Сільські території України традиційно асоціюються із низьким рівнем економічного розвитку та відсталістю. Більша частина сільської молоді намагається виїхати до міст в пошуках "кращого життя", тобто кращих зручностей, соціальної та фізичної інфраструктури, тощо. Несільськогосподарська зайнятість може запропонувати альтернативи для розвитку робочої сили або професійного розвитку, які для окремих осіб є більш привабливими ніж сільське господарство. Сільські території, на яких спостерігається зростання несільськогосподарської зайнятості, змінили характеристики сільського середовища. Торгівля несільськогосподарською продукцією, транспортні мережі та широке коло послуг, орієнтованих на виробничі, споживчі та розважальні потреби, значно посилюють зв'язки між містами та їхніми околицями. Врешті-решт, це не тільки надає сільським жителям кращі економічні можливості, а й зменшує розрив у якості життя між селом та містом (Berdegue et al., 2000).

Ця робота складається з чотирьох частин. Перша частина розповідає про ситуацію та політику щодо несільськогосподарської зайнятості за кордоном. Далі, використовуючи дані опитування домогосподарств України, ми подаємо короткий опис несільськогосподарської зайнятості в Україні та емпіричний аналіз доступу членів сільських домогосподарств до працевлаштування не в сільському господарстві. В останньому розділі ми надаємо пропозиції щодо розвитку несільськогосподарської зайнятості в Україні.

2 Досвід несільськогосподарської зайнятості за кордоном

Bright et al. (2000) після вивчення великої кількості літератури стосовно несільськогосподарської зайнятості в розвинутих країнах та країнах, що розвиваються, зробили такі узагальнення. Сільські домогосподарства в країнах, що розвиваються, зазвичай отримують 30-35% свого сукупного доходу з несільськогосподарських джерел. Численні дослідження демонструють, що існує позитивна кореляція між несільськогосподарською зайнятістю та:

- вищим рівнем доходів сільських сімей;
- кращою здатністю диверсифікації джерел доходів;
- вищою продуктивністю сільськогосподарських видів діяльності.

Інші дослідження на тему несільськогосподарської зайнятості виявили позитивний зв'язок між кращою диверсифікацією несільськогосподарських видів діяльності, доходом та:

- рівнем освіти;
- якістю та доступом до інфраструктури послуг;
- якістю, цілями та організацією послуг;
- можливостями, що створені через виконання місцевих, регіональних та національних урядових політик;
- доступом до кредитних та фінансових послуг.

Дослідження на тему несільськогосподарської зайнятості в країнах, що розвиваються, пропонують такі заходи для стимулювання розвитку сектора несільськогосподарських видів діяльності: збільшити кількість активів у розпорядженні сільської спільноти (а саме рівень освіти та інфраструктуру); відмінити обмеження з ринку землі; покращити доступ до кредитних ресурсів для несільськогосподарських видів діяльності (Bright et al., 2000).

Досвід несільськогосподарської зайнятості в розвинутих країнах також є корисним для України. Зростання зайнятості в сільській місцевості ЄС обумовлене як внутрішніми, так і зовнішніми факторами. Внутрішні фактори включають місцеві імпульси та ресурси, тоді як зовнішні фактори визначають ззовні трансплантацію зайнятості в регіон. Досвід політики ЄС свідчить про те, що при стимулюванні сільської зайнятості потрібно використовувати багатосекторний (знизу догори) підхід, аніж просто зосереджуватись лише на певному секторі, чи-то на сільському господарстві, переробці сільськогосподарської продукції, чи-то туризмі (VON MEYER ET AL, 2000). Іншим корисним уроком політики ЄС є те, що для перетворення сільських територій у привабливі для бізнесу та життя, потрібно покращувати інфраструктуру; уряд повинен намагатися покращити загальні умови діяльності у сільських територіях, а не надавати допомогу окремим підприємствам; потрібно спрямовувати ресурси не в ті регіони, які мають потенціал зростання завдяки своєму розташуванню, відносним перевагам або іншим причинам, а, насамперед, в ті, що страждають від низького рівня розвитку інфраструктури, від погано підготовленої робочої сили або недостатніх умов для переробки та маркетингу (Bright et al., 2000).

Berdegue et al. (2000), вивчаючи літературу щодо питання несільськогосподарської діяльності в країнах Латинської Америки, роблять подібні висновки:

- несільськогосподарська зайнятість головним чином зосереджена на територіях, котрі характеризуються динамічним та процвітаючим сільським господарством; бідні або депресивні сільськогосподарські території також мають доступ до несільськогосподарської діяльності, але, значно меншої доходності в абсолютному вимірі;
- бідні домогосподарства значною мірою залежать від несільськогосподарської зайнятості, але рівень доходу від цієї діяльності дуже низький в абсолютному вимірі, тоді як домогосподарства з вищими доходами від сільського господарства мають тенденцію до вищих несільськогосподарських доходів;
- традиційним є погляд, що домогосподарства із кращим доступом до землі мають менший доступ до несільськогосподарської зайнятості;
- освітній рівень є потужним визначальним фактором в доступі до несільськогосподарської зайнятості;
- несільськогосподарська зайнятість виникає як наслідок попереднього інвестування в інфраструктуру (дороги, електрифікація, газифікація, тощо);

стать має значний вплив у визначенні доступу до несільськогосподарської зайнятості (Berdegue et al., 2000).

3 Несільськогосподарська зайнятість в сільській місцевості України

3.1 Несільськогосподарська зайнятість в сільській міцевості України

У 2004 році майже третина (15,5 млн.) населення України (47,4 млн.) проживала в сільській місцевості. В той час як сільське господарство є головним для сільського населення, несільськогосподарський сектор та дохід від нього також поступово стають все більш важливими. Як показано в таблиці 1, значна частка сільського населення зайнята в сільському господарстві (біля 10%), але майже така сама частка зайнята в несільськогосподарському секторі (освіта, охорона здоров'я, добувна промисловість тощо). З іншого боку, близько 73% сільського населення не є зайнятим. Ця категорія населення охоплює тих, хто шукає, але не може знайти роботу (безробітні), пенсіонерів, школярів, студентів тощо. Але потрібно зважати на специфіку сільського життя в Україні. Більшість сільських домогосподарств, включаючи тих, хто зайнятий в несільськогосподарському секторі, схильні витрачати значну частину свого часу, працюючи в особистому підсобному господарстві.

Наприклад, сільські домогосподарства виробляють 2/3 всього обсягу незбираного молока в Україні. Більш того, відповідно до офіційної статистики вони виробляють близько 60% валового сільськогосподарського продукту України.

Основні риси несільськогосподарської зайнятості приблизно однакові в усіх регіонах. Найбільш важливими секторами за величиною сільської зайнятості є переробна галузь, оптова та роздрібна торгівля, транспорт та освіта. Відносна важливість зайнятості в сільському господарстві головним чином відображає ступінь регіональної сільськогосподарської спеціалізації. Наприклад, в південних та східних регіонах, які є лідерами сільськогосподарського виробництва, вищий відсоток сільського населення зайнятий в сільському господарстві, ніж в інших регіонах.

Таблиця 1
Секторальна структура сільської зайнятості за основним місцем роботи в Україні, 2004, %

	Галузь	Україна	Захід[1]	Північ	Центр	Південь	Схід
Зайняті	Сільське господарство	9,27	4,76	11,09	9,92	13,58	10.48
	Рибне господарство	0,11	0,09	*	0,03	0,16	0.23
	Добувна промисловість	0,50	0,38	0,25	0,40	*	1.82
	Переробна промисловість	2,12	2,63	2,46	2,07	0,83	2.05
	Постачання електроенергії, газу та води	0,61	0,71	0,[86]	0,58	0,42	0.89
	Будівництво	1,55	1,68	1,28	0,99	2,56	1.29
	Оптова та роздрібна торгівля	1,95	1,74	2,43	1,65	1,56	2.65
	Готелі	0,25	0,39	*	0,33	0,29	0.18
	Транспорт та зв'язок	1,60	1,11	2,64	1,84	1,67	1.52
	Фінансовий сектор	0,13	0,12	0,15	0,04	0,25	0.15
	Нерухомість	0,04	0,05	*	0,10	0,03	0.07
	Державне управління	2,07	2,56	1,91	2,53	1,71	1.79
	Освіта	3,83	4,05	3,59	3,35	4,29	3.22
	Охорона здоров'я	2,05	1,96	3,17	2,08	1,85	1.73
	Суспільні послуги	0,45	0,55	0,29	0,37	0,86	0.13
	Прислуга	0,01	0,03	*	*	*	*
Незайняті (пенсіонери, школярі, студенти, безробітні, діти тощо)		73.43	77,07	69,85	73,71	69,94	71,76

[1] Захід: Закарпатська, Львівська, Волинська, Івано-Франківська, Тернопілька, Рівненська, Хмельницька та Чернівецька області; Центр: Вінницька, Черкаська, Кіровоградська та Полтавська області; Схід: Харківська, Дніпропетровська, Запорізька, Донецька та Луганські області; Південь: Одеська, Миколаївська, Херсонська області та Автономна Республіка Крим.

Примітка: * - не має даних.

Джерело: власні розрахунки на основі даних опитування домогосподарств, що проводилось Держкомстатом в 2004 році.

Той факт, що майже все сільське населення України офіційно чи неофіційно працює в сільському господарстві, є важливим викликом для політики розвитку сільських територій. Сільське господарство України знаходиться в стані реструктуризації протягом останніх 15 років. За умови використання природного багатства (клімат, ґрунти, географічне положення) та проведення адекватної аграрної політики, сільське господарство України поступово перетвориться в конкурентноздатний та ефективний сектор. Однак технічний прогрес вивільнятиме робочу силу з сільського господарства, про що свідчить неперервне зменшення кількості та частки зайнятих в сільському господарстві в таких країнах як Німеччина, Франція та США (див. таблицю 2).

Зростання сільського безробіття, за умови відсутності створення нових робочих місць, означає значні соціальні та економічні проблеми для уряду: зростання міграції з сільської місцевості до міст, яке спричинятиме значний стрес для міських поселень, зростання бідності на селі, зменшення податкової бази для місцевих податків, тощо.

Можливості несільськогосподарської зайнятості можуть зменшити ці індивідуальні та суспільні витрати (Johnson, 2005).

Таблиця 2
Зайнятість в сільському господарстві в деяких країнах ОЕСР та України

		1960	1970	1980	1990	2000	2010*
Австралія	Зайнятість в с/г, млн.	1.2	1.0	0.9	0.9	0.9	0.8
	% всього економічно зайнятого населення	27.8	18.6	14.2	11.1	9.0	7.6
Канада	Зайнятість в с/г, млн.	2.5	1.8	1.8	1.0	0.8	0.6
	% всього економічно зайнятого населення	38.0	20.6	14.5	6.9	4.7	3.4
Франція	Зайнятість в с/г, млн.	10.1	6.9	4.4	3.1	2.0	1.3
	% всього економічно зайнятого населення	51.1	32.0	18.7	12.6	7.4	4.6
Німеччина	Зайнятість в с/г, млн.	10.9	6.8	5.4	3.2	2.1	1.3
	% всього економічно зайнятого населення	31.1	19.1	14.5	7.9	5.1	3.3
Нова Зеландія	Зайнятість в с/г, млн.	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3
	% всього економічно зайнятого населення	38.6	29.7	25.8	21.0	17.6	15.3
Україна	Зайнятість в с/г, млн.					5.2	
	% всього економічно зайнятого населення					24.8	
США	Зайнятість в с/г, млн.	13.1	9.6	8.5	7.7	6.3	5.2
	% всього економічно зайнятого населення	17.3	10.7	7.6	5.9	4.3	3.2

Примітка: * - прогноз

Джерело: FAOSTAT, Держкомстат

Підприємництво є основою для кращого економічного розвитку, і в більшості країн фермери та інші сільські жителі належать до найбільш підприємливих сегментів. Загальновизнаним є той факт, що підприємництво необхідне для розвитку української економіки, зокрема для сільської української економіки (Akimova et al., 2003).

Аналіз структури зайнятості в сільській місцевості України свідчить про те, що за відсутності чітких регіональних відмінностей підприємці та самозайняті особи становлять лише незначну частку сукупного сільського населення (див. таблицю 3). Сільське самозайняте населення України головним чином займається сільським господарством, будівництвом, переробкою, оптовою та роздрібною торгівлею (таблиця 4). Наймані працівники становлять основну частину зайнятого сільського населення.

Таблиця 3
Зайнятості на селі, Україна, 2004, %

Тип зайнятості	Україна	Захід[1]	Північ	Центр	Південь	Схід
За наймом	26,44	22,78	30,14	25,99	30,02	28,19
Підприємці (із найманими робітниками)	0,16	0,14	*	0,41	0,09	0,03
Самозайняті (без найманих працівників	2,35	4,37	0,54	1,31	2,12	1,13
Робота на особистому підсобному господарстві	0,07	0,05	0,24	0,05	0,09	*
Незайняті (пенсіонери, школярі, студенти, безробітні, діти тощо)	70,96	72,64	70,82	72,24	67,65	70,66

1 Захід: Закарпатська, Львівська, Волинська, Івано-Франківська, Тернопілька, Рівненська, Хмельницька та Чернівецька області; Центр: Вінницька, Черкаська, Кіровоградська та Полтавська області; Схід: Харківська, Дніпропетровська, Запорізька, Донецька та Луганські області; Південь: Одеська, Миколаївська, Херсонська області та Автономна Республіка Крим.

Примітка: * - немає даних.

Джерело: власні розрахунки на основі даних опитування домогосподарств, що проводилось Держкомстатом в 2004 році.

Таблиця 4
Секторальна структура самозайнятих на селі в Україні, 2004; %

	Галузь	Україна	Захід[1]	Північ	Центр	Південь	Схід
Самозайняті	Сільське господарство	0,62	0,61	0,04	0,35	1,26	0.81
	Рибне господарство	0,01	*	*	0,06	**	*
	Добувна промисловість	0,01	*	*	*	0,09	*
	Переробна промисловість	0,18	0,47	*	0,03	*	*
	Будівництво	0,89	2,34	*	0,35	0,16	0.04
	Оптова та роздрібна торгівля	0,59	0,88	0,50	0,41	0,59	0.21
	Готелі	0,01	*	*	*	0,06	*
	Транспорт та зв'язок	0,07	0,15	*	0,04	*	0.04
	Нерухомість	0,02	0,07	*	0,08	*	*
	Освіта	0,008	0,02	*	*	*	*
	Охорона здоров'я	0,01	0,02	*	*	*	*
	Суспільні послуги	0,08	0,19	*	0,09	*	*
	Прислуга	0,006	0,01	*	*	*	*
Інші		97,49	95,21	99,45	98,53	97,81	98,90

[1] Захід: Закарпатська, Львівська, Волинська, Івано-Франківська, Тернопілька, Рівненська, Хмельницька та Чернівецька області; Центр: Вінницька, Черкаська, Кіровоградська та Полтавська області; Схід: Харківська, Дніпропетровська, Запорізька, Донецька та Луганські області; Південь: Одеська, Миколаївська, Херсонська області та Автономна Республіка Крим.

Примітка: * - не має даних.

Джерело: власні розрахунки на основі даних опитування домогосподарств, що проводилось Держкомстатом в 2004 році

Як видно з таблиці 5, майже половину сукупних бюджетних видатків, передбачених на сільське господарство та сільський розвиток в Україні на 2006 рік, спрямовано на окремі підприємства, або безпосередньо на виробництво. Як свідчить досвід ЄС, такі видатки можуть сприяти збільшенню виробництва, але не покращенню конкурентноздатності сільського господарства. Заходи розвитку сільських територій (зокрема, розвитку соціальної та матеріальної інфраструктури, газифікації, тощо) отримають лише близько 15% запланованих видатків. Цим видаткам приділяли мало уваги протягом останніх декількох років та спрямовували на них лише незначну частку всього сільськогосподарського бюджету (Kuhn and Demyanenko, 2004). Було б більш ефективно спрямувати бюджетні кошти на заходи 'зеленої скриньки' (відповідно до класифікації СОТ1), а в цій зеленій скриньці – на заходи розвитку сільських територій, що зробить сільське господарство більш конкурентноздатним, а сільську місцевість більш привабливою для приватного сектора (Demyanenko and Galushko, 2004).

[1] Відповідно до класифікації СОТ, заходи підтримки сільського господарства поділяються на дві широкі категорії: підтримка, що не підлягає скороченню (заходи 'зеленої скриньки') та підтримка, що підлягає скороченню (заходи 'жовтої скриньки').

Таблиця 5
Державні витрати на сільське господарство та розвиток села, 2006

Заходи державної підтримки	**млрд. грн.**	**%**
Заходи 'жовтої скриньки'	4,6	45,8%
Заходи 'зеленої скриньки':	5,4	54,3%
Адміністративні витрати	0,7	6,9%
Інспекція, боротьба з хворобами та шкідниками	0,2	2,0%
Сільський розвиток	1,5	14,9%
Селекція	0,2	2,4%
Прикладні дослідження, Освіта	1,4	13,7%
Земельна реформа та захист навколишнього середовища	0,6	6,2%

Джерело: Проект закону України "Про державний бюджет на 2006 рік", друге читання.

3.2 Фактори, що визначають несільськогосподарську зайнятість в Україні

Для визначення факторів доступу до несільськогосподарської зайнятості в Україні на основі даних про більш ніж 9000 сільських домогосподарств та їх членів, отриманих із дослідження домогосподарств у 2003 році, було зроблено економетричний аналіз. Через те, що подібний аналіз для України до цього часу ще не виконувався, ми головним чином користуємось закордонними дослідженнями несільськогосподарської зайнятості у виборі факторів, які б могли мати вплив на ймовірність доступу до несільськогосподарської діяльності. Залежна зміна є якісною (фіктивною) зміною, що приймає значення 1, якщо член домогосподарства зайнятий на основній роботі в несільськогосподарському секторі, і 0 – в іншому.[2] Як вже згадувалось в частині 2, значна кількість демографічних характеристик домогосподарств та їх членів може впливати на доступ до несільськогосподарської зайнятості. Рівень освіти, стать та вік відіграють значну роль (Berdegue et al., 2000; Bright et al., 2000; Ferreira and Lanjouw, 2001; Gordon and Craig, 2001). А саме, очікується, що рівень освіти повинен мати позитивний вплив на доступ до несільськогосподарської зайнятості, що жінки мають менший доступ. Вплив віку часто виявляється нелінійним - ймовірність несільськогосподарської зайнятості зростає до певної межі, а потім вона зменшується (Ferreira and Lanjouw, 2001). Фактори місцезнаходження домогосподарства теж визначають доступ до несільськогосподарської зайнятості (Isgut, 2004). Через те, що наші дані не містять інформації про відстань від місця проживання домогосподарств до маленьких та великих міст, ми можемо розглядати в якості пояснювальної змінної лише дуже широкий географічний фактор (наприклад, східний чи західний регіон України). Така практика є загальноприйнятою (наприклад, Ferreira and Lanjouw, 2001), а інформація про несільськогосподарську зайнятість в Україні в регіональному розрізі, що висвітлювалася в розділі 3.1, також приводить нас до такого рішення. Наявність землі теж може мати певний вплив. Як Berdegue et al. (2000) пише: "загальноприйнятою є точка зору, що домогосподарства із кращим доступом до землі мають менший доступ до несільськогосподарської зайнятості". Це також може бути дуже важливим для України, оскільки переважна кількість сільських домогосподарств схильна витрачати значну частину часу на роботу в особистому підсобному господарстві (див. частину 3.1). Також розмір домогосподарства та кількість дітей в домогосподарстві традиційно розглядають в якості пояснювальних змінних (наприклад, Ferreira and Lanjouw, 2001; Buchenrieder, 2003; тощо).

[2] Зазначте, що ми розглядали тільки зайняте сільське населення

Граничний ефект або еластичність надає інформацію про силу кореляції між ймовірністю несільськогосподарської зайнятості та відповідною пояснювальною зміною,[3] а решта пояснювальних змінних дорівнюють своєму середньому значенню.

Таблиця 6
Probit оцінки несільськогосподарської зайнятості

Змінна	**dF/dx (еластичність)**	**Коефіцієнти**	**p-value**
Male*	.1898666	.5144023	0.000
Age***	-.0200476	-.0543145	0.057
Age squared***	.0002235	.0006054	0.090
Higher education*	.1139984	.3856681	0.008
High school education*	-.1423096	-.3905377	0.000
Primary education	.2511969	.9079051	0.104
Secondary education*	-.3816893	-.9966030	0.000
Technical (secondary) school	.0489094	.1338975	0.145
Number of children in household*	-.0619971	-.1679677	0.004
Household size	.0039011	.0105693	0.788
Land owned per capita*	-.0006891	-.0018671	0.000
Land owned per capita squared*	7.58e-08	2.05e-07	0.000
North region**	.0985969	1.124556	0.047
South region	.0664452	1.029380	0.167
West region*	.3152760	1.781260	0.000
East region	.0789343	1.065700	0.107
Number of obs	1332	Prob > chi2	0.0000
Log likelihood	-699.8044	Pseudo R2	0.2056
LR chi2(16)	362.28		

Примітка: *, **, *** - статистична значущість при відповідно 1%, 5% та 10% рівнях.

Джерело: оцінки автора на основі даних опитування домогосподарств Держкомстатом у 2003 році.

Результати, представлені в таблиці 6, свідчать про те, що чоловіки, як і очікувалось, мають більшу ймовірність бути зайнятим в несільськогосподарському секторі, контролюючи решту змінних. Сільські чоловіки мають на 19% вищу ймовірність зайнятості в несільськогосподарському секторі ніж жінки. Це означає, що потрібно більше приділяти уваги сільським жінкам для полегшення їх доступу до несільськогосподарської зайнятості. Цікавим є той факт, що ймовірність несільськогосподарської зайнятості зменшується із віком до певної межі - близько 45 років (із темпами 2,0% на кожен додатковий рік), а після цієї межі - зростає. Цей результат є протилежним до того, що, наприклад, виявили Ferreira and Lanjouw (2001). Це означає недостатність таких програм (або ж потребу в таких програмах), як мікро-фінансування, які б особливо підтримували молодих сільських жителів. Як і очікувалось, чим більше домогосподарство має землі, тим менше ймовірність зайнятості в несільськогосподарському секторі (із темпами 0,06% на кожну додаткову сотку землі); але такий ефект спостерігається лише до межі 45,45 га на члена домогосподарства, після чого ймовірність зростає. Можливо усунення деяких обмежень на ринку землі в Україні (наприклад, відміна мораторіуму на купівлю та продаж землі сільськогосподарського призначення) сприяло б більшій консолідації землі (більш ніж 45 га на одного члена домогосподарства),

[3] Таблиця 7 в додатках надає визначення змінних та їх описову статистику змінних, що було використано в аналізі.

таким чином збільшуючи доступ до несільськогосподарської зайнятості. Контролюючи всі інші характеристики, ймовірність несільськогосподарської зайнятості не асоціюється із розміром домогосподарства, тоді як кількість дітей в домогосподарстві негативно впливає на ймовірність несільськогосподарської зайнятості (а саме, кожна додаткова дитина зменшує ймовірність несільськогосподарської зайнятості приблизно на 6,2%). Географічне розташування також впливає на ймовірність зайнятості в несільськогосподарському секторі, а саме проживання в західному регіоні збільшує ймовірність несільськогосподарської зайнятості на 31,5% і тільки на 9,8% в північному регіоні. Це можна пояснити тим, що традиційно західні області менше спеціалізуються на сільському господарстві ніж, наприклад, східні чи південні області. Вплив освіти на ймовірність зайнятості в несільськогосподарському секторі має свої особливості. Наявність повної та неповної середньої освіти має негативний вплив (зменшує ймовірність несільськогосподарської зайнятості відповідно на 14% та 38%), тоді як наявність вищої освіти має позитивний вплив (збільшує ймовірність на 11%). Цей факт, можливо, пов'язаний з тим, що закінчення неповної чи повної середньої школи не надає кваліфікації, тоді як вищі навчальні заклади надають таку можливість, що робить випускника більш гнучким на ринку праці. Однак, наявність професійної технічної освіти (яка теж надає кваліфікацію) не має значного впливу на несільськогосподарську зайнятість, контролюючи решту змінних.

Висновки та рекомендації щодо стимулювання несільськогосподарської зайнятості в Україні

Стимулювання розвитку несільськогосподарської зайнятості є дуже складним завданням, але водночас це не є відповідальністю якогось одного взятого міністерства чи організації (наприклад, будь-якої державної чи приватної організації, відповідальної за певний вид діяльності, як-то будівництво доріг, газифікація, будівництво тощо), а радше всього уряду. Це вимагає координації між різними організаціями та міністерствами. Очевидно, що це завдання легше виконати на місцевому рівні, в контексті децентралізації, ніж на національному рівні. Через різнорідність несільськогосподарського сектора загальні рекомендації не підходять. Однак пам'ятаючи це та користуючись світовим досвідом можна надати певні рекомендації. Нижче ми наводимо такі рекомендації для несільськогосподарської зайнятості в Україні.

Політика, спрямована на сільські території, повинна орієнтуватися на забезпечення стимулів працевлаштування в несільськогосподарському секторі, а також на здатність домогосподарств відповідати цим стимулам. Наприклад, мікрофінансування може покращити доступ до фінансових ресурсів сільського населення. Це може включати мікро кредити для інвестування в несільськогосподарську діяльність або послуги з мікро страхування задля покращення стратегії управління ризиками. На сьогодні в Україні мікрокредитуванню не приділяється належної уваги, оскільки державні кредитні програми орієнтується в основному на сільське господарство (наприклад, програма часткової компенсації відсоткових ставок). Таким чином, кредитна політика повинна бути розширена для залучення несільськогосподарського сектора, а саме щоб користь мали від цього місцеві несільськогосподарські самозайняті ініціативи. Забезпечення прав власності та використання природних ресурсів, а саме землі, допомогло б скористатися стимулами, які надаються через програми мікрофінансування. Таким чином, дозвіл на купівлю та продаж землі дозволив би використовувати право на землю як заставу та покращив би використання природних ресурсів, чим збільшив би можливості для несільськогосподарської зайнятості.

Необхідно спрямувати державну підтримку сільського господарства в більш ширшому контексті розвитку сільських територій, зміщуючи його від так званої "зв'язаної підтримки" ('coupled support') (або, відповідно до класифікації СОТ, заходів підтримки "жовтої скриньки") до незв'язаної підтримки (заходів підтримки "зеленої скриньки"). Це було б більш ефективним використанням бюджетних коштів та зробило б сільське господарство більш конкурентноздатним, а сільські території більш привабливими для приватного сектору. Конкурентноздатність сільського господарства не можливо під-

вищити без розвитку промисловості, комерції та сфери послуг, що характеризують сучасне сільське господарство. Політика стимулювання розвитку технологій, розбудови людського капіталу, покращення привабливості сільських територій для приватного сектору (дороги, електрифікація, телекомунікації тощо) не є нейтральними в цьому плані. Значний пласт емпіричних фактів свідчить про позитивний вплив освіти та інфраструктури на можливість несільськогосподарської зайнятості.

В Україні немає державної установи, яка б відповідала за несільськогосподарську зайнятість. Міністерства промислової політики, охорони здоров'я та освіти в основному орієнтуються на міста, тоді як Міністерство аграрної політики рідко звертає увагу на щось інше аніж сільськогосподарське виробництво. Ми рекомендуємо утворити таку державну установу, яка б відповідала за створення та здійснення політики розвитку сільських територій (в тому числі і несільськогосподарську зайнятість). Досвід ЄС з цього питання може багато в чому допомогти.

Стать є важливим визначальним фактором доступу до несільськогосподарської зайнятості, в тому числі і в Україні: в цілому жінки мають менший доступ. Таким чином, політика стимулювання несільськогосподарської зайнятості, що підтримує сільських жінок повинна приділяти більше уваги у напрямку полегшення їх доступу до несільськогосподарської зайнятості.

Автор: ОН, Рецензент: ШфКТ

Список літератури

Akimova, I., Starikov, O., Verstyuk, S. (2003): Role of Governance in Small and Medium Size Enterprise Development: Regional Aspects. Working paper # 19, IER, Kyiv.

Berdegue, Julio A., Reardon, T., Escobar, G. (2000): Policies to Promote Non-Farm Rural Employment in Latin America. Overseas Development Institute, London. < http://www.odi.org.uk/nrp/55.pdf>

Bright, H., Davis, J., Janowski, M., et al (2000): Rural Non0Farm Livelihoods in Central and Eastern Europe and Central Asia and the Reform Process: A Literature Review. Report # 2633, Natural Resources Institute, UK. <http://www.nri.org/rnfe/pub/papers/2633.pdf>

Buchenrieder, G. (2003): Overview of Poverty Impacts of and Policy Options for Non-Farm Rural Employment. In: Buchenrieder, G. (ed): Poverty Impacts and Policy Options of Non-Farm Rural Employment, proceedings of the 25th International Conference of Agricultural Economists (IAAE), Durban, South Africa, 2003

Davis, J., Pearce, D. (2001): The Non-Agricultural Rural Sector in Central and Eastern Europe. Report # 2630, Natural Resources Institute, UK. <http://www.nri.org/rnfe/pub/papers/2630.pdf>

Demyanenko, S., Galushko, V., (2004): Shifting Agricultural Policy measures toward Measures Envisaged by the Green Box. In: von Cramon-Taubadel, S., S. Demyanenko and A. Kuhn (eds.): Ukrainian Agriculture – Crisis and Recovery. Shaker Verlag, Aachen, p. 17-25.

Ferreira, F., Lanjouw, P. (2001): Rural Nonfarm Activities and Poverty in the Brazilian Northeast, World Development, Vol. 29, No 3, pp. 509-528.

Freshwater, D. (2003): Will Manufacturing Remain a Pillar of Rural Development? In: The Future of Rural Policy: From Sectoral to Place-Based Policies in Rural Areas. Proceedings of a conference on the future of rural policy held in Siena, Italy, 2002. Paris: OECD.

Gordon, A., Craig, C. (2001): Rural Non-Farm Activities and Poverty Alleviation in Sub-Saharan Africa. Policy Series 14, University of Greenwich <http://www.nri.org/publications/policyseries/PolicySeriesNo14.pdf>

Isgut, Q. (2004): Nonfarm Income and Employment in Rural Honduras: Assessing the Role of Locational Factors, Journal of Development Studies, Vol. 40, No. 3, pp. 59-86

Johson, T. G. (2005): Stimulating Rural Development. In: Meyers, W., et al (eds): Refocusing Agricultural and Rural Development Policies in Ukraine: action Plan for the Road Ahead. Washington, DC: USAID. <www.dec.org/pdf docs/PNADD.pdf>

Kuhn, A., Demyanenko, S. (2004): Agricultural Policy versus Rural Policy: Core Tasks and Joint Responsibilities. In: von Cramon-Taubadel, S., S. Demyanenko and A. Kuhn (eds.): Ukrainian Agriculture – Crisis and Recovery. Shaker Verlag, Aachen, p. 70-79.

Lanjouw J, Lanjouw, P. (1997): The Rural Non-Farm Sector: an Update. Paper presented at XXIII International Conference of Agricultural Economists (IAAE) on Food Security, diversification and resource management: refocusing the role of agriculture. August, Sacramento, USA.

Von Meyer H., Terluin I., Post., J., and van Haeperen., B. (eds), (2000): Rural employment dynamics in the EU: Key findings for policy consideration emerging from the RUREMPLO project Agricultural Economics Research Institute (LEI), Hague, Netherlands.

Додаток

Таблиця 7
Означення змінних та їх підсумкова статистика

Зміна	Означення	Середнє значення	Станд. відхилення	Мін.	Макс.
Male	1 – жінка, 2 - чоловік	1.47	0.49	1	2
Age	Вік члена домогосподарства, в роках	39.70	10.17	17	72
Age squared	Вік члена домогосподарства в квадраті, в роках	1678.60	819.47	289	5184
Higher education	1 - член домогосподарства має вищу освіту, 0 - не має	0.14	0.35	0	1
High school education	1 - член домогосподарства має повну середню освіту, 0 - не має	0.55	0.49	0	1
Primary education	1 - член домогосподарства має початкову освіту, 0 - не має	0.005	0.07	0	1
Secondary education	1 - член домогосподарства має неповну середню освіту, 0-немає	0.09	0.29	0	1
Technical (secondary) school	1 - член домогосподарства має техн. сер. освіту, 0 - не має	0.32	0.47	0	1
Number of children in household	Кількість дітей в домогосподарстві	1.02	0.96	0	8
Household size	Кількість членів домогосподарства	3.81	1.42	1	10
Land owned per capita	Площа землі у володінні на одного члена домогосподарства, в 0.01 га	115.38	406.67	0	9008
Land owned per capita squared	Площа землі у володінні на одного члена домогосподарства в квадраті	1.78e+05	3.15e+06	0	8.1e+07
North region	1 - домогосподарство розташоване в північному регіоні, 0 - в іншому	0.15	0.36	0	1
South region	1 - домогосподарство розташоване в південому регіоні, 0 - в іншому	0.19	0.39	0	1
West region	1 - домогосподарство розташоване в західному регіоні, 0 - в іншому	0.35	0.48	0	1
East region	1 - домогосподарство розташоване в східному регіоні, 0 - в іншому	0.18	0.38	0	1

Джерело: власні розрахунки на основі даних опитування домогосподарств 2003 року Держкомстатом